

Jan Svanberg om den neoschamanska primitivismen

Schamantropologi, det mycket spännande interkulturella och interdisciplinära forskningsämne som den finlandssvenska religionsvetaren Jan Svanberg ägnar sig åt i sin doktorsavhandling¹ med samma namn – undertitel: i gränslandet mellan forskning och praktik – är, som Svanberg själv påpekar, en ordlek som fokuserar förhållandet mellan schamanism och antropologi. Till det fascinerande med Svanbergs forskningsområde hör att det som utgör själva grunden för hans projekt, schamanismen som kulturellt, socialt och religiöst fenomen, är något som är enormt svårforcerat, svårt att entydigt definiera och ringa in. Svanberg beskriver på ett förträffligt sett den komplexa bakgrund som begreppet har. Schamanism betecknar å ena sidan en speciell kultur som tycks ha sitt kärnområde i det som kallats de cirkumpolära områdena (också det för övrigt ett vetenskapligt sett långtifrån enkelt begrepp), i praktiken framför allt Sibirien, men även områden som de vilka bebotts av de amerikanska urinvånarna, som Svanberg av någon anledning konsekvent kallar indianer. Å andra sidan utgör schamanismen en form av medicinering via en schaman, trollkarl, medicinman som arbetar med hjälp av extas och trans. Dessa extra-ordinära tillstånd som sägs vara grundläggande för schamanismen framkallas genom antingen droger eller andra hjälpmedel som trummor och/eller fasta och andra liknande kroppsliga övningar hos schamanen.

Men det Svanberg är ute efter att beskriva, analysera och förstå är inte den "ursprungliga" schamanismen i Sibirien eller Amerika. De facto kunde motsvarande "arkaiska" religioner eller religiöst-so-

ciala system i t.ex. Afrika också kallas för former av schamanism. Orsaken till att det inte är så är att den person som mer än kanske någon annan tycks ha format den moderna – och därmed även indirekt den postmoderna – förståelsen av schamanismen, religionsvetaren Mircea Eliade, i sin inflytelserika bok om schamanism, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951), väljer att inte skriva ett skilt kapitel om afrikansk schamanism, trots att alla andra världsdelars schamanism behandlas.

Nej, det Svanberg är på jakt efter är neoschamanismen. Närmare bestämt handlar det här om en form av gränsöverskridande, en transgression i ett nordamerikanskt sammanhang, vid det antropologiska läroämnet vid universitetet UCLA i Los Angeles. Tidpunkten är sextioalet, alltså den tidsperiod som i den västerländska historieskrivningen brukar betecknas som den motkulturella eller alternativa, den radikala eller ungdoms- och populärkulturella strömkantringens tid.

Den transgression det här handlar om är en djupgående, fundamental spricka eller ravin i det västerländska vetenskapliga tänkandet som handlar om västs självförståelse, om det rationella, analytiska tänkesättet eller paradigmet som en grundbult i den västerländska självförståelsen, den som inte minst den kvantitativt sett väldiga expansionen av forskning och forskare i dagens väst i sig är ett slående uttryck för. Svanberg har undersökt två shamantropologer, den ena vida känd också utanför fackforskarnas eller neoschamanismens egna kretsar, den andra klart mindre känd, men kunde man säga, den som rent praktiskt utformat det neoschamanska sättet att tänka, förstå och agera i en värld som ju många beskrivit som starkt krismedvetet, djupt anfränt av en mängd frågor om vägval, etik, sätt att leva, verka.

¹ Jan Svanberg. *Schamantropologi i gränslandet mellan forskning och praktik. En studie av förhållandet mellan schamanismforskning och neoschamanism*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 2003, 294 s.

Den förste, kände schamanantropologen kunde kanske kallas denna rörelse och detta tänkandes karismatiska figur av nästan messianska dimensioner. Han är inspiratören, transgressorn, den som framför allt tycks utmana ett vedertaget sätt att bedriva antropologisk forskning på, inklusive fältstudier, sättet att förhålla sig till studieobjektet, sättet att gå från så kallad objektiv forskning till ett subjektivt inkännande, från att vara antropolog till att bli initiatör i ett nytt – eller, enligt förespråkarna, urgammalt! - socio-kulturellt helhetsystem, neoschamanismen. Denne man är den mytomspunne sydamerikanske antropologen Carlos Castaneda som via sina studier vid UCLA kom i kontakt med en schaman någonstans i Sonora-öknen i norra Mexico eller i USA under sextiotalet.

Utgående ifrån sitt möte med denne ursprungssamerikan eller indian kallad don Juan formade Castaneda sedan ett helt mer eller mindre fiktivt, mer eller mindre fantastiskt universum av schamanistisk praktik och teori som finns beskrivet i en rad böcker, av vilka speciellt de tre första, *Samtalen med don Juan, En annorlunda verklighet och Resan till Ixtlan*, har fått en mycket stor läsekrets i västvärlden och samtidigt också fått något av kultstatus både bland neoschamaner och förmodligen inom ett bredare fält av framför allt baby boomers med motkulturella intressen, alltså intressen för olika typer av mot- eller alternativ kultur i sextiotalradikalismens anda (New Age, den gröna rörelsen, postmodernismen etc.).

Den andra, mindre kända neoschamanen som Svanberg diskuterar ingående är Castanedas adept, amerikanen Michael Harner, också han antropolog, verksam vid UCLA på sextiotalet och sedemera grundare av den neoschamanska rörelsen och praktiken genom sin bok *Schamanens väg* som kom ut år 1980.

Svanbergs bok kan på många sätt ses som föredömlig i sin pedagogiska uppläggning, sin analytiska klarhet och inte minst i författarens egen frikostiga reflexivitet som ju är något som numera är nästan obligatoriskt i kulturstudier. Detta att man själv positionerar sig i sin forskning, att man så att säga visar upp sig själv och sina värderingar i texten, den eller de punkter där man befinner sig, och därmed ger läsaren ökade möjligheter att reflektera över det skrivna, det tänkta, det undersökta.

Och här kan man då igen gå tillbaka till Eliade – och till de fiktiva figurerna Biggles och Tintin som Svanberg själv nämnt som tidiga inspiratörer för sitt intresse för schamanism och neoschamanism. Som han själv erkänner fanns det ett betydande mått av exotism och romantisering av främmande kulturer i hans intresse för studier i religionsvetenskap, något som alltså haft betydelse för hans egen förståelse

av hela det schamanistiska projektet. Som Svanberg konstaterar kan exotiseringen av främmande kulturer inom antropologin ofta beskrivas som en form av primitivism, en vurm för något mer äkta, ursprungligt, autentiskt, "arkaiskt". Schamanstudiet överlag är väl i högsta grad fångat av denna tankefigur, som dock enligt min mening – och detsamma gäller den besläktade tankefiguren nostalgi – här ändå blir på något sätt underteoretiserad. Frågan om exotiseringen och nostalgiseringen speciella poetik, dess kulturella logik som i sig är långt ifrån enkel och entydig utan högst komplex, lämnas i stor utsträckning utforskad, förutom hänvisningen till just dess förbindelse med det primitiva, det ursprungliga. Detsamma gäller en närstående "grundbult" i Svanbergs framställning, frågan om mötet med "den Andre", det som alltså utgör exotiseringen förmenta objekt. Vilka speciella lagar, vilken kulturell logik som konstrueras i detta möte blir också det till stor del utforskat.

Svanberg för i och för sig på ett förtjänstfullt sätt in betydelsen av en rad dikotomier eller motsatser, som egentligen kan formas paradigmatiskt till ett system där grundmotsatsparet är den mellan hårda och mjuka värden, eller om man så vill mellan rationella och emotionella eller irrationella. Det är som jag ser det utifrån en sådan förståelseram Svanberg framför allt opererar i sin avhandling och den ramen är i sig helt OK. Men det problematiska uppkommer enligt mitt sätt att se i och med att analysen inte tillräckligt mycket går så att säga bakom begreppen, försöker bända upp begreppen och se efter av vilka komponenter de består, hur de är konstruerade.

Vad står det primitiva för, hur skapas det, i vilka kontexter lyfts det fram, hur upprätthålls det, hur förstärks det? Sådana frågeställningar lyser i stort sett med sin frånvaro här.

Det jag tror är en springande punkt i den svanbergiska utläggningen – och så läser jag också Svanbergs enligt min mening klart svagare analys av postmodernismen (i jämförelse med hans klagörande genomgångar av antropologins och neoschamanismens historia) – är de problem som är relaterade till det han kallar postmodernism – som ju egentligen, som han också själv påpekar, handlar om olika postmodernismer, eller om man så vill om postmodernism och postmodernitet som begrepp med olika innebörd. Enligt min mening analyserar han inte tillräckligt ingående det som är centralt och viktigt i denna så kallade postmodernism, det som har väldigt mycket att göra med det fragmentariserade subjektet, med intertextualitet, med intersubjektivitet, med reflexivitet. Det sistnämnda är ju Svanberg inne på, men också här saknas en mer utförlig genomgång av reflexivitetens mekanik och poetik, en sådan som till exempel

folkloristen Barbara Babcock har genomfört. Det är som om Svanberg fortfarande på något sätt skulle stå mycket tryggt kvar i en klassisk analytisk och förpostmodern position, om uttrycket tillåts.

Hans grundproblematik handlar om fakta kontra fiktion. Men frågan är om detta egentligen är den intressantaste frågan här. För den lakun, den brist som jag upplever här - samtidigt som boken som en översikt av den anglo-amerikanska tankeströmningen inom antropologi förefaller mig förebildlig - är att boken på ett märkligt sätt utelämnar stora delar av det som kunde ha gjort hans exposition ännu mer intressant och framför allt mer komplex. Jag tänker alltså på spåret som leder vidare till Frazer och Wittgenstein och som kanske här kunde ha tagits upp genom en belysning av det problematiska i Eliades syn på schamanismen, den som ju enligt Svanberg är helt grundläggande för både neoschamanism och schamanantropologi.

Och då frågar jag mig hur Eliades symbolism, som väl i dag på många sätt betraktas som överspelad inom religionsvetenskapen - samtidigt som den tycks ha förbindelser med postmodernismen - placerar in sig i ett kulturellt och vetenskapligt fält som förgrenar sig åt många olika håll. Eliade kom ju som rumänsk, mycket eklektisk kultur- och religionsforskare till Paris omedelbart efter andra världskriget och blev där en viktig figur i en intellektuell miljö som har förgreningar åt många håll, och rötter i t ex sådant som transgressiv antropologi (Michel Leiris skrev redan på trettioalet en bok som dekonstruerar den strikta "vetenskapliga" fältarbetsmodellen, i *L'Afrique fantôme*, en mycket personlig antropologisk resedagbok), vidare litterära strömningar som surrealism, dadaism, existentialism (en annan av schamanismens rottrådar, enligt Svanberg), till och med sådant som det enligt många helt ovetenskapliga, men litterärt högintressanta patafysiska studiet (ett kollegium för studiet

av imaginära fenomen) och den avantgardistiska litterära gruppen OuLiPo. De två sistnämnda grupperna förknippas ju med namn som Raymond Queneau, den ovannämnde Leiris, Boris Vian, Marcel Duchamp, Jacques Prevert med flera. En antropolog som försökt bena ut endel av dessa för konsten och antropologin gemensamma rottrådar är James Clifford, detta då framför allt i boken *The Predicament of Culture. Twentieth Century Ethnography, Literature and Art* (1988).

Också den tongivande strukturalistiske antropologen Claude Lévi-Strauss positionering i relation till Svanbergs projekt blir enligt detta sätt att se lite hängande i luften. Var det så att Lévi-Strauss' strukturalism med sitt 'totemistiska' synsätt blev anatema för Castaneda och dennes kolleger vid UCLA eller vilken roll spelade över huvud taget den franska och kontinentala antropologin för neoschamanismen? Spelade den någon roll över huvud taget? Och utgående ifrån Eliade kan man också fråga sig mer generellt vilken betydelse den religionsvetenskapliga forskningshistorien har haft för uppkomsten av de fenomen Svanberg analyserar. Att Svanberg som religionsvetare så starkt koncentrerat sig på att skildra (den anglo-amerikanska) antropologins och inte religionsvetenskapens historia som central vad gäller en förståelse av det starkt interdisciplinära studieområde han valt för sin avhandling är som jag ser det både paradoxalt och något problematiskt. Men det Svanberg åstadkommit med sin mycket läsvärda och översiktliga text är trots dessa reservationer fortfarande en form av vetenskaplighet som jag utgående ifrån min delade position som intresserad läsare och kulturforskare har haft ett stort utbyte av.

Jan Svanberg disputerade i Åbo den 19 september 2003.

Sven-Erik Klinkmann